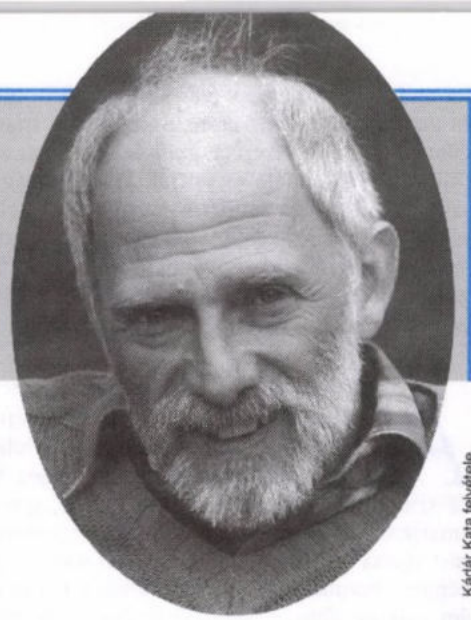

A bátor egyszer hal meg

Kádár Kata felvétele

Azt hallom mindenhol, és azt olvasom mindenütt, hogy most ötven éve, negyvennégy március 19-én kezdődött a magyar Holocaust.

Hát nem akkor kezdődött.

Az a folyamat, amelynek végállomása a magyar zsidóság számára a krematórium volt, az, véleményem szerint, az első zsidótörvénnyel, a *numerus clausus*-szal kezdődött '20-ban vagy '21-ben (nem tudom pontosan, utánanézhethék, de minek, nem ezen múlik), nyolcszázezren voltak, mondják majd a túlélőknek a gyerekeik mély megvetéssel Izraelben, hogyan hagyhatták magukat; ha el kell pusztulni, legalább fegyverrel a kézben pusztuljon el az ember, megérdemlik; mi itt közel kétszázmillió arabbal nézünk farkasszemet és nem félünk; és tényleg nem félnek, az igazi *szabrék*, az izraeli bennszülöttek már nem félnek, mert ők már a nemzetükért és a hazájukért harcolnak, *harcolhatnak*; de nem tudják, hogy a szülei generációjának erre ment rá az élete, nemcsak a szegényre, mert szegyelek magukat a gyerekeik előtt, mert a gyalázatból nem lehetett hótisztán kikerülni az áldozatnak sem, a túlélőnek sem; a totalitás világában az elembertelesenés is totális, a sátáni fürtelem diffundál, és a mocskos egyaránt bevon hóhért, halálraítélet, rabtartót, rabot; de ennek a generációnak arra is ráment az élete, hogy ők nem egyszerűen izraeliek, mint ti, ti gyönyörűek, barna szeműek, kreol bőrűek, bátrak és szorongást nem ismerők, ti izraeli fiatalok; ők, az öregek, akik túléltek a lágert, és saját kezűleg vitték a csontváz-hullákat a gázkamrából a krematóriumba, vitték, mintha tárgyak volnának, és nem néztek az arcukba, nem akarták tudni, hogy ezek *emberi* tetemek, mert ha tudomásul veszik, nem bírták volna ki; kikapcsolták az érzéseiket, az agyukat, az *emberi mivoltukat*, és nem akarták tudni, hogy az elpusztított testvéreiket, az övéiket viszik; akik saját kezűleg égették el a saját gyerekeiket, és ezt sem engedték a tudatukig, mert túlélni csak így lehetett (nem mese, sajnos, láttam a saját két szememmel, és nem egyszer, sokszor már, mert a németek, ki tudja, miért, germán precizitásból-e vagy csak szórakozni akartak rajta később is, dokumentumfilmet csináltak róla); és ők, azok, akikkel mindez megtörtént, ezután képesek voltak még újra nemzeni, foganni és szülni: benneteket, akiknek már van házatok, de önekik, az öregeknek nincs, mert ők még mindig magyarok, és Arany János és Tóth Árpád verseitől szorul össze a torkuk, és az itthonmaradottaktól József Attila, Radnóti és Geléri Andor Endre könyveit kéri ajándékba, akik magyarul sírnak, magyarul káromkodnak, magyarul számolnak és magyarul álmognak, és az óbudai kiskocsmában „húztatják a cigánnyal”, igen, és a *hazalátogató* izraeli zsidó éneklő a magyar nótát és bög, mint a záporosó; siratja az ifjúságát, az Auschwitzban meggyilkolt férjét és a gyerekeit, anyját, apját, húgocskáját, kisöccsét és a nyolcvanhárom éves nagyapát, aki kibírta a kényeztetést a marhavagonban, kibírta a rámpáig, akit úgy kellett belökni a gázba, mert *szívós volt, mint fán a fereg*, az istennek sem akart megdőglenni...

Hát látod, Éli, látod, Enath, látod, Hagit, látod, Keren, látod, Cvi, látjátok ti szépek és bátrak és hősök és ha kell, hősi halottak is, de sohasem ál-

dozatok többé, sohasé *mártírok*; látjátok, itten anyátok (apátok, nagyapátok, mindegy) a föntieken túl még a hazáját is siratja, mert neki hazája volt ez a haza, nem is ez, hanem az a haza, az, amelyik megtagadta őt, de amelyet ő nem bírt viszontmegtagadni, mert ő is együtt hitte és vallotta Radnótiival, hogy *nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt kis ország, messzeringó gyerekkorom világa. Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyenge ága*, és ő meg a többiek egyszerűen nem hitték el, ami történik, és bevették a maszlagot, hogy az őket befogadó haza csak kényszerű külpolitikai lavírozásból hozza ellenük sorra a zsidótörvényeket – ezt volt ám a szalámpolitika, az igazi; Rákosi zöldfülvű kezdő volt ezekhez képest! –, először csak az egyetemekről tiltották ki a zsidókat, sebjaj, leszünk iparosok, aztán a közhivatalokból, aztán a vezető állásokból, annyi baj legyen, lehet beosztott is az ember vagy szürke eminenciás, aztán a művészi életből, a sajtóból, de azért *négerként* lehetett írni, fordítani, soha nagyobb bajunk ne legyen, aztán elzavarták őket a saját üzletük éléről, de a jó Isten azért adott észet a szegény zsidónak, hogy kitalálja a strómant, ezt is át lehetett vészelné valahogy, aztán a gépkocsit, a fényképezőgépet, az írógépet, a rádiót, a gramofont kellett beszozálni, aztán az aranyat, de hát ott egye a fene, az értéktárgyainknál csak fontosabb az életünk, ne jammerolj, Isten ellen való vétek volna... Magyarország, a haza még így is *menedék* a lán-gol Európában...

aztán egyszer csak ott találták magukat a vagon előtt, de addigra végképp sikerült megtörni a gerincüket, és elhittetni velük, hogy a zsidó csak látszatra ember, amúgy pondró, féreg, fertőző patkány, sőt csúnya is (igen, ezt is belénk nevelték, hogy ne legyünk „zsidóság”, mert a zsidó csúnya, az igazi magyar ember, és az atlétatermetű, szőke, kék szemű árja, a germán, az a szép), a zsidó örüljön, ha elkülönítve is, de megtűrik valahogy; és még mindig elhitték, hogy csak munkára viszik őket, csak dolgozni...

csecsemőstül, dédnagymamástul?! dolgozni?!... hát normálisak voltak ezek?!... nem, nem voltak normálisak, képtelenek voltak hinni a szemüknek, a sajtó lapockájuknak, amibe belevágtott a csendőrs puskatussal...

és mire észbe kaptak, már késő volt, de ha lett volna is a kezükben fegyver (hogy honnan? fegyvert mindig bír szerezni, aki nagyon akar, fegyvert lehet egy bicska is, a géppisztolyokkal szemben is), de, mondom, ha lett volna a kezükben fegyver, mint ahogy nem volt, hogyan is fordíthatták volna a HAZAJUK ellen; a francia maquisard a hazájáért harcolt, de a magyar zsidót a saját hazája döfte hátra, ezért bög most öreganyátok, amikor azt éneklő a cigánnyal, hogy *hakimegyek-ate-mető-mélyárkááa-ba...*

A gázkamra és a krematórium csak az utolsó állomás volt, egy jól megtervezett és megszervezett, nagyipari néptárs utolsó állomása, és előbb ott volt még negyvenegy-negyvenkettőben a Don-kanyar, csak még nem Holocaustnak hívtuk (nem is ismertük; még nincs egy évtizede, hogy egyáltalán megismertük és használni kezdtük ezt a szót), és áldozatai nemcsak a magyar zsidók voltak, de a magyar magyarok is, persze azzal az el nem hanyagolható különbséggel, hogy míg a

magyar magyarok fegyverrel (n.b. rossz fegyverrel és rossz felszereléssel, de ebbe most ne menjünk bele), tehát fegyverrel a kezükben lettek egy esztelen és bűnös politika áldozatai, addig a magyar zsidók lapáttal a kezükben.

Mától kezdve minden másképp volt, ismerjük a viccet, de hiába játszunk a szavakkal, a veszteség nem lesz kisebb attól, hogy az áldozatokat, egy ostoba, bűnös tévedés áldozatait, nemrég bizonyos urak, akik természetesen ezzel óhajtották a magyar nép szívébe belopni magukat (hogy e szerencsétlen nép által verítékkel megtermelt javakból minél többet bírjanak a saját zsebükbe belopni), most újra hősöknek titulálják (na nem mindet, csak azokat, akik fegyverrel a kézben veszték oda), és hősi emlékműveket avatnak tiszteletükre, és az ezredvég felé haladó Európában megpróbálják fölleveníteni a félfasiszta Horthy-rendszer ezerszer bemocskolódott politikai szlogenjeit, hogy a magyar katona hősi kereszties háborút vívott az istentelen bolszevizmussal ellen; nem, uraim, a magyar második hadsereget az irredentizmus megszállottjai küldték a vágóhídra a szent cél érdekében, hogy Adolf Hitler úr kezéből kaphassuk vissza ősi földjeinket, mert a *cél*, ugyebár, mindig *szentesíti az eszközt*, és tőkmindegy, kinek a kezéből kapjuk vissza jussunkat, a jóisten kezéből-e vagy egy vérgőzös, tömeggyilkos örült kezéből, odadobva neki cserébe a második hadsereget, *gyönyörű fajunk színe-javát*, ráadásaképp nyolcszáz ezer „idegen fajú” honfitársunkat (akikért nem kár) – hogy ebből csak hatszázszázöt sikerült elpusztítani csecsemőstül, gyermekestül, asszonyostul, és már se hadra, se munkára nem fogható öregestül, az igazán nem az úri Magyarország úri elitjének magas erkölcsi színvonalán múltott, hanem egy *fülesen*, amit a Kormányzó úr öfömlő-sága kapott a hírszerzésen keresztül; hogy ha nem akadályozza meg a pesti zsidóság elhurcolását, háborús bűnösöként vonja majd felelősségre, a tengelyhatalmak fölött aratott győzelem után, a szövetségesek bírósága; és a náciaknak sem adott a Sátán elég időt arra, hogy germán precizitással az utolsó lélekig kiirtsák a lágerek lakóit, mert Keitel tábornok kissé elsiette a feltétel nélküli kapitulációt.

A cél szentesíti az eszközt, minden cél!, ezért kell most gyorsan, posztumusz rehabilitálni a fasiszta háborús bűnösöket, nemzeti hőssé kiáltani ki a hóhérokat, akik a magyar zsidókat meg a zsidó magyarokat, meg a keresztény magyarokat, meg a híg- és mélymagyarokat a biztos halálba küldték; és ezzel akarnak az említett urak belovagolni Európába, ahol épelméjű politikusként vagy egyéb közéleti személyiségként hagyományos rémál-mában se jutna eszébe, hogy revideálja a nürnbergi ítéleteket, pedig a nürnbergi bíróságban éppúgy jelen voltak a szovjetek, akár a magyar népbíróságokban a kommunisták.

Így aztán törvénytörően maradtunk meg Hit-

ler utolsó csatlósának a második világháborúban, és törvényszerűen erősített meg újra a trianoni döntés, és törvényszerűen gyűlölnék minket a körülöttünk élő népek, és tartják a magyarságot a saját állami és nemzeti létük legfőbb ordas ellenségének. Ezt a szituációt sikerült szorgos munkával négy esztendő alatt a regnáló koalíciónak rögzítenie és megszilárdítania a határainkon kívül rekedt magyarság nagy megkönnyebbülésére.

A Holocaustról akartam írni, persze, de minden mindennel kétségbeesítően összefügg, meg aztán nem is lehet a Holocaustról beszélni, nincsenek hozzá szavaink. Nyilván úgy járok én is, mint az amerikai Vonnegut, aki a drezdai terrorbombázást akarta megírni, de nem jutott el soha a voltaképpeni bombázásig, a fokozhatatlan iszonyatig, ám nála ez, föltételezem, koncepció volt, nálam csak valami legyőzhetetlen, belső gátlás. Talán a csépek többet mondanak.

Most láttam a Spielberg Schindlerjét.

Spielberg zseniális.

Jó, tudom, nem mondom újat, hét plusz három Oscar stb., de szerintem Spielberg azért zseniális rendező, mert tudja az átélhetőség határait. Tudja, hogy meddig ábrázolható az iszonyat. Tudja, hol az a pont, amikor már a műalkotás léggömbje túl magasra száll, és szétveti a belső nyomás: kipukkan. Hol az a pont, amin túl az iszonyat ábrázolását már nem bírom befogadni, és behunyom a szemem, vagy menekülve az átélhetetlen borzalom elől, hirtelen előbújik belőlem a filmes, és arra gondolok, hogy milyen jók ezek a *színészek* (hiszen ez nem valóság, ez *csak* film), hogy hol áll a kamera és milyen mozgást végez: ez egy fárt, ez svenk, itt most ráváriójuk egy közelire...

Mert különben nem bírom ki.

Azt nem lehet ép idegekkel végignézni, hogy ő végignézi... hogy ez itt az apja, és ennek végig kell néznie... mert úgy jó a buli... úgy lehet majd mesélni róla a söröskrigli mellett később a kamurikon a kamerádoknak, nem most, majd később, mert most utána letesszük a szolgálatot, megigazítjuk az egyenruhát, hazamegyünk, megcsókoljuk két enniváló pici gyermekünket, megcsókoljuk az asszonyt, és eljátszunk imádott kutyánkkal, este meg Mozartot hallgatunk lemezről, utána bebújunk az asszonnyal is az ágyikóba... miért ne, a kettőnek semmi köze egymáshoz... az egyik a szolgálat, a másik a család... és vagyunk mi olyan fiúk, hogy este nem panaszkodhat az asszony sem... de ezt majd este... most még csak dél van... és így jó a buli... így igazi, így férfias...

hogy szóval... hogy ez itt egy apa, akinek a lányából *Feldhurét* csináltak – nem tudom már biztosan, hogy is mondták, *Feldhure*, *Lagerhure* –, lényeg az, hogy tábori kurva magyarul, és az apjának végig kell néznie, hogy basszák halálra a lányát az SS-legények, hogy állnak sorba jókat röhögve a jobbnál-jobb benyögéseken (elnézést kérek az olvasótól a durva kifejezésekért, de ha másképp fogalmaznék, bárhogy is, talán nem volna durva, de föltétlenül *undortóbb* lenne), és ő hallja, az apa, hogy csörömpöl fémesen a nadrágszíjakon a csat, és látja, hogyan gombolják ki egymás után a sliccüket, és veszik elő férfiasságuk bizonyítékát, és hogy fekszenek rá sorban a lányára a „fiúk”, és nézi, hogy milyen látvány két végképp kiszolgáltatott, széttárt, fehér comb (nem *egy nőé*; az én lányomé), míg a lány

bele nem hal, nem a fájdalomba, hanem a végletes megalázásba, embersége tökéletes megtiprásába, megsemmisítésébe... miközben ezek a jó fiúk barátságosan hátba veregetik az apját, és jó zaftosakat mondanak neki is, most nem haragszának rá, mert hozzátartozik a bulihoz, mert nélküle, az apa nélkül, nem lenne igazi...

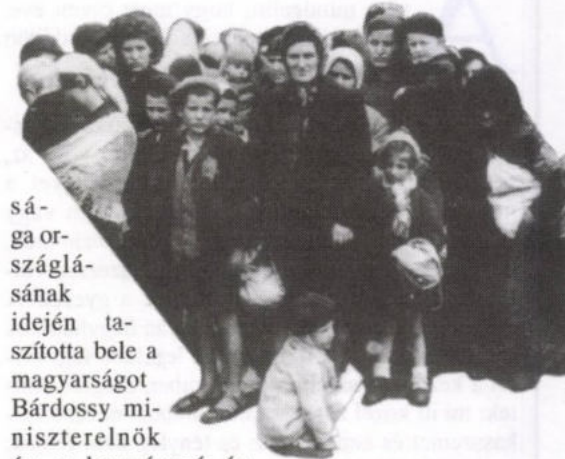
Ma még így igazi a buli, holnap már meg se ismerjük a heftlinget, holnapra már csak egy szám lesz, de ha megismerjük, éppen azért küldjük a gázba, vagy Mengele kése alá: hadd operálja ki a veséjét fájdalomcsillapító nélkül, kísérletképpen a szent tudomány oltárán, hogy lássuk, mit bír ki az emberi lény... érdekes, ilyenkor emberi lény a zsidó is, ha vivisekcióhoz használják kísérleti példány helyett, egyébként nem ember, valami emberalatti, de mindenképpen fertőző lény, akitől meg kell tisztítani a jövő Európáját...

Nem, kérem, ezt nézni nem lehet, csak megírni, és elolvasni, és azt mondani, hogy ez nem igaz, ilyen nincs, nem is volt; a zsidó azért nem akar tudni róla, mert belerokkanna az emlékezésbe, a fájdalomba, a megaláztatásba, a szégyenbe, az antiszemita meg azért, mert mostanában kiderült, hogy a legegyszerűbb letagadni, lehazudni, nem igaz, nem is volt, az egész Holocaustot mindenestül a zsidók találták ki, a világuralomra törő nemzetközi zsidó világaffia, hogy sajnáltassák magukat és a becsületes keresztény magyar (német, osztrák, ukrán, szlovák, orosz, lengyel), szóval a becsületes közép-kelet-európai keresztény antiszemitaiban, aki persze saját hazájában is kisebbségbe szorulva csak védeni próbálja elemi nemzeti érdekeit, lelkiismeret-furdalást ébresszen, elriassa a természetes önvédelemtől, lefogván a kezét; és aki se nem zsidó, se nem antiszemita, az a közönyt szégyelli, amit a magyar társadalom mutatott fél évszázada azzal a gyalázzal szemben, ami a zsidókkal történt, még akkor is, ha ő maga tett valamit az intézményesített gátság ellen, nem filozofizmusból, nem hősi allűröktől vezérelve, hanem azért, mert egyszerűen ember volt, emberként tette a dolgát, elbújtott, a véskorszakon átmentett néhány zsidót... a dolog rendben is van, nincs harag, én megértem, hogy a szervezet védekezik, de sajnos nem én találtam ki, megtörtént, és túlélte, az apa túlélte, haláláig nyomorékká tett lélekkel, de túlélte... és én nem tudom, ki győzött ebben a csatában is, a Sántán-e vagy az Úr... tartok tőle, hogy inkább a Sántán...

De ne kínozzuk egymást tovább, térjünk vissza Spielberghez, aki tudja, meddig lehet elmenni, hol van a határ (és látja Jeszenszky úr, ezért van, hogy a két eset nem keverhető össze, nemhogy egy külügyminiszter, lehet, mire ez az írás megjelenik, már egy volt külügyminiszter, én nem látok a jövő-

be), de egy történész, még egy gyöngelmű történész sem tehet a két dolog közé egyenlőségjelet; tudom, Kovács János elesett a hőmezőkön, tudom, és én, Krisztus méltatlan követője őerte is mondok egy kaddist vagy szentmisét; és azt is tudom, hogy Kiss Lajos cipőfelsőrész-készítőt meg úgy kapták el a ruszkiak a pesti utcán, *kicsi robot*, mondták, és Kiss Lajos Szibériában a hadifogolytáborban vérhast kapott, és beleszédült a latrinába, és a többiek híg fosába fulladt bele; tudom, nekem is fáj, de ez nem juthat se önnek, se másnak az eszébe a Holocaustról, hatmillió ártatlan és ártalmatlan, fegyvertelen európai zsidó csúcstechnikával kivitelezett, nagyüzemi lemészárlásáról a csecsemőtől az aggastyánig, akiknek egyet-

len „bűnük” volt, hogy zsidók voltak vagy a nagyszüleik voltak zsidók, vagy akár konkrétan a körösladányi Steiner Henrikről, aki végignézte a lánya meggyalázását és meggyilkolását az SS-fiúk vidám röhögésétől kísérvé, és ez a röhögés visszhangzik a lelkében még harminckét és fél évig, amíg végre Izraelben magához nem szólítja az Úr, mert Kovács János és Kiss Lajos nem egy népirtás áldozatai (tudom, ön szerint hősei) voltak, hanem egy olyan piszkos hódító háborúé, amelybe az önök által oly nagy reverenciával újrahantolt Horthy Miklós kormányzó úr Ófőméltó-

sága országglásának idején tásztotta bele a magyarságot Bárdossy miniszterelnök úr, a kormányzó úr miniszterelnöke.

Meneküljünk!

Meneküljünk az emlékeinktől, mensük meg lelkeinket, ha a múltba már eddig is nem rokkantunk bele! Spielberg attól zseniális, hogy ahol a nyelv már megbénul, még szólani bír a kép. Az egészről.

A megmenekült ezerkét száz zsidó ül a gyár előtt. Ülnek, nem beszélnek. Nem mozdulnak. Ülnek. Fáradtak. Fásultak. Fáradtak és fásultak, mint az Isten, aki a Sántánál vívott örök harcában megint alulmaradt. Jön egy orosz katona, lóháton. Spielberg nyilván így képzelte az orosz katonákat, meg aztán a lovas hatások is, ahogy megáll a földön kuporgó, mozdulni is fáradt tömeg előtt; valami kozák tiszt lehet, mi tudjuk, hogy az ilyen lovas kozák tiszt elég ritkán fordult elő a megszálló csapatok között, de filmen jól mutat (Spielberg elvégre mégiscsak Hollywoodban tanult), azt mondja, hogy önöket ezennel fölszabadította a szovjet Vörös Hadsereg. A zsidók csak ülnek. Önök szabadok, mondja a kozák, mehetnek, ahová akarnak. A zsidók nem felelnek. Ülnek. Csönd. Kis hallgatás után azt mondja a kozák, hogy keletre ne menjenek, ott nem szeretik magukat. Újabb csönd, majd megint a kozák: különben nyugatra se menjenek, ott sem szeretik magukat.

Egy barátom tizennyolc éves fia, amikor az apja a Holocaustról beszélt, azt kérdezte, honnan volt ezeknek a nácioknak annyi energiájuk, hogy a krematóriumokat működtetni bírták még a háború utolsó perceiben is? Az ám, honnan volt? A repülőgépek már nem bírtak fölszállni, nem indultak el a Tigrisek, nem volt benzin. De a vonatok jöttek és jöttek. Hozták a kiirtani való emberanyagot. Erre volt energiájuk a veszett háború utolsó pillanatáig.

És a Nyugat?

Az amerikai katonák nem hittek a szemüknek egy-egy tábor fölszabadításakor, pedig kaptak a táborokról információt, de a valóság a legvadabb képzeletet is fölülmutta. És akik pontosan voltak értesülve, akik tudtak mindent, a szövetséges hadvezetés? Drezda terrorbombázására volt energiájuk, ártatlan polgárokon, nőkn, gyerekeken, öregeken bosszulni meg a szadista náci SS rémtetteit: ehhez volt kurázsijuk, erkölcsi alapjuk, légierjük, de az Auschwitzba, Dachaubá, Mauthausenbe, Bergenbelsenbe irányuló vasútvonalak lerombolására még csak kísérletet sem tettek –

nem mondott ostobaságot a kozák. Ennyi hatalma volt a zsidó **világmaffiának**, amelyet a mi antiszemitéink oly előszeretettel emlegetnek – mint-ha mi sem történt volna – újra, manapság.

Apám megrögzött híve volt az asszimilációnak, és ezt a mániát én is örököltem tőle. De ez így nem világos.

Apám 1903-ban született abszolút vallástalan, zsidó családban. Nem voltak ők ateisták; a vallás egyszerűen nem játszott szerepet, nem foglalkoztak vele otthon, az én nagyapámra, ha normális körülmények között hal meg, és nem a gettóból hozzuk haza negyvenöt februárjában teljesen elborult elmével, haldokolva, ráillett volna az ismert zsidó vicc: *haldoklik az öreg zsidó, ágya körül ott áll az egész család, a haldokló utoljára kinyitja a szemét, és azt rebegi alig hallhatón: Dávidka itt van? – Itt. – Éli itt van? – Itt. – Mojsese itt van? Itt. – Kóbi itt van? – Hát természetesen, Papa! Itt. – Az öreg fölül az ágyon, haragosan villan a szeme. – És akkor ki van az özletben?!*

Apám a húszas évek közepén tért meg. Anyám, apám misszionáriusi ékesszólása eredményeképp, harmincegyben, a házasságkötésük előtt katolizált. Harmincegyben már a katolikus egyház szertartása szerint esküdtek, katolikus templomban. Mint a neofiták általában, ők is mélyen vallásosok voltak, és mélyen vallásos szelvényben nevelték a gyerekeiket is, engem is.

Negyvenötben apám azt gondolta, hogy a zsidóság a Holocausttal végleg megadta az asszimiláció árát, így hát a zsidókérdésnek mint olyanak Európában meg kell szűnnie. És apám elég súlyos személyiség volt ahhoz, hogy hatással legyen reám. Igaz, hogy végtelen bánatára ateista, sőt materialista lettem, de a krisztusi éthoszt nem tagadtam meg, mai napig a magaménak vallom, és sok éven át megpróbáltam továbbmenni az asszimilációnak azon az útján, amelyen ő engem elindított. Nem rajta, még csak nem is énrajtam múlt, hogy nem jutottam a végére. Joseph Heller *Gold a mennybe megy* című regénye előtt olvastam valami ilyen mottót (szó szerint nem bírom idézni – a könyv pillanatnyilag előbányászhatatlan helyen tartózkodik): „Felejtse el, hogy zsidó vagy; jön egy gój, és eszedbe juttatja”. Valami ilyesmi történt velem, mondhatnám úgy is: velünk, ebben sem voltam egyedül, persze nem egyik napról a másikra.

Sokáig tagadtam, később csak elrejtettem (nem beszéltem róla – és mivel senki sem firtatta, nem is kellett beszélnem róla), nem hangoztattam a zsidóságot, és amikor kezdett gyötörni ez a tisztázatlan, kettős identitás (magyar és zsidó – mert hogy egyúttal keresztény is vagyok, vagyis Krisztus-hívő, ateizmusom ellenére, ezt bele se kalkuláltam a számításba), szóval amikor a dolog elkezdett foglalkoztatni, és az elég régen történt, még a Makra utolsó oldalainál tartottam; a Zakariás ezek szerint körülbelül húsz esztendő alatt született; tehát a kezdet kezdetén leginkább az a kényszerképzet akadályozott a munkában, azért nem bírtam előrehaladni vele, mert el nem tudtam képzelni, hogy kit érdekel ez az egész nyavalygás rajtam kívül, és mire elkészültem a regénnyel, számomra is döbbenetes módon aktuális lett, mert a diktatúra alatt én is bedőltem annak a nominalista gondolkodásmódnak, amit persze nem a kommunisták találtak ki, hogy amit nem nevezünk meg, aminek nem adunk nevet, amiről nem beszélünk, az nincs is, és ennek jegyében vadul megvédtem néhány pályatársamat, főleg Szigligeten a zsidó írók, irodalmárok és egyéb beutaltak ellenében, akik számon kérték tőlem, hogyan állhatok szóba ilyen szemét antiszemitékkel.

Én elszántan védelmeztem őket, abból a meggyőződésemből kiindulva, hogy zsidókérdés, ugye, nincs, csak egyes zsidók túlérzékenyek, jó, érthető a Holocaust után, na de a gójok részéről is

érthető holmi büntudat a Holocaust után, s a büntudat, mint tudjuk, könnyen csap át önmaga ellentétébe, de ezen fölül némi gyanakvást is meg kellett értenem (és én meg is értettem) a zsidókkal szemben a Rákosi-rendszer után, ahol a négyes fogat (Rágosi, Gerő, Farkas, Révai) egy szálig zsidó volt, továbbá Vas Zoltán is, Horváth Márton is, sőt – ha már a kultúránál tartunk – még az oly rokonszenves Kardos Laci bácsi is meg, természetesen, Pándi is; a nemzet motyogánya, ahogy mi, filmesek neveztük: Rényi Péter is, hogy Aczélról ne is beszéljek, szóval számomra világos volt, hogy sérelmekre ugyan mindkét oldalon lehet hivatkozni, de ezek kiegyenlítődnék végső soron, és legalább mi ne csináljunk olyan ökörséget, hogy antiszemizmussal rágalmazván nem antiszemita (de persze potenciálisan azzá válható) pályatársainkat, magunk tegyük antiszemitává őket, és zsidókérdés valóban nincs, hisz ennél sokkal fontosabb kérdések állnak előttünk, zsidó és nem zsidó eredetű magyarok előtt (persze jellemző, és ezt nem mentségemre mondom, eszembe sem jutott, hogy ismerem én nem egy olyan embert: Fazekas Lajost, Wentzel Árpádot, Kovalcsik Józsefet, Mészöly Miklóst, Polcz Alaine-t, Szakonyi Károlyt, Esterházy Pétert, hadd ne folytassam, szerencsére órákig tudnám még a neveket sorolni, akiket hiába antiszemitázna le gyanakvásból, ostoba tévedésből valami hülye zsidó, semmilyen körülmények között nem válhatnának antiszemitává sem ettől, se mástól); és aztán jött a nagy rendszerváltás, amit, jó kelet-európai hagyományainkhoz híven együtt készítettünk elő zsidó és nem zsidó eredetű magyarok Konrádtól Lezsákiig, **Eörsi Pis-**

tától Pozsgayig, Kis Jánostól Für Lajosig, a Beszélőtől, az amerikai Püski Kiadónál megjelent Duray-könyvhöz írt előszó következményeképpen, Csoóriig, hisz ez az előszó őt ideiglenesen éppolyan szamizdataba kényszerített szerzővé tette, amilyen a Beszélő teljes szerkesztő- és írógárdája volt, és akkor még lila hátsógondolatként sem merült föl senkiben (bennem legalábbis nem – persze ez az egyetlen konkrétum, *amit szavaltatok*), hogy ki a jobb vagy tisztességesebb költő, Ágh Pista-e vagy Petri Gyuri, vagy hogy ki a magyarabb, illetve, hogy Németh László-i terminológiával fogalmazzak: ki a hígmagyar és ki a mélymagyar; Nagy László-e avagy Pilinszky (ezt különösen kedvelem, ezt a *Kisebbségben* című remekművet, kiváltképp azt a politikai érzékenységet tiszteltem benne, hogy amikor megjelent, odaát, a Harmadik Birodalomban, már teljes gőzzel működtek a KZ lágerek, és különösen kedvemre való, hogy a zseniális Németh László megalkotta ezt a két alapvető emberi-művészi kategóriát, a mélymagyart és a hígmagyart a többi ódi és konzervatív kategóriákat behelyettesítendő, mint tehetség, tisztesség, emberség, jóság, empátia, becsület).

A nyolcvanas évek közepétájt lehetett, mikor a Mozgó Világban, a Kulin utáni, a P. Szűcs Julianna által szerkesztett Mozgóban megjelent Spiró György akkoriban nagyon is vitatott verse, amelyben arról ír, hogy újra jönnek a mélymagyarok. A magyar írók többsége a nemzet nevében kérte ki magának ezt a „rágalmazást”, és valóban, akkor még nem sok jele volt annak, hogy jönnének a mélymagyarok, de sajnos *a költő*, pechére, *a tudatos* (vagy kevésbé tudatos) *jövőbe lát*: Spiró vátesznek bizonyult, de az írószövetség etikai bizottsága maga elé citálta, és el is ítélte.

Még a zsidó (származású) Vas István is. Spiró ott védekezett, de kikötötte, hogy amit mond, nem publikálható, az csak az etikai bizottságnak szól. Maradjunk mi is ennyiben. Néhány év múlva, emlékszem, Lakitelek őse volt, művészeti életünk egy ismert személyiségének beszélgetés közben azt találtam mondani, hogy én Spiró ama bizonyos verse ügyében a szövetség álláspontjával nem értek egyet, de mielőtt folytathattam volna, az illető közbeszólt.

– Persze – monda –, hiszen ti rokonok vagytok. – Ezen eltűnődtem. A rokonságom meglehetősen kiterjedt. Anyámék kilencen voltak, aztán a rengeteg unokatestvér, azok házastársainak a rokonsága, a másodunokatestvérek, mindezek gyerekei... pedig a Holocaust keményen rendet vágott köztük, még így is elég sokan, maradtak... de hogy a Spiró Gyuri... nem tudok róla... – Nem – mondtam –, úgy tudom, nem vagyunk rokonok. – Hát nem is úgy gondoltam – felelt az illető –, hanem amúgy! – Hogyhogy amúgy?... – még mindig nem értettem. – Hát hogy te is zsidó vagy meg ő is – nevezte végre néven a dolgot ez a becsületes magyar úr. – Szóval te, mielőtt én még megszólalhatnék, már előre tudod, mit fogok mondani mint zsidó. Akkor tudod mit? Én most elhallgatok, és

ezt a témát kerüljük a jövőben. – Úgy történt; kerültük. Azóta semmi bajunk egymással. Ez az úr azóta több ízben igen rokonszenves, baloldali liberális szellem-

ben nyilatkozott, és a zsidókérdést, tudtommal, sohasem érintette. Talán rájött: ahhoz, hogy a posztsztálinizmust és a totális diktatúra minden formáját elutasítsa, nem kell föltétlenül antiszemitá-

nak lennie. Becsületére válik.

Nekem azonban harminc-harmincöt év után akkor vágta először nyíltan a pofámba: tudom, mit gondolsz, hiszen csak egyet gondolhatsz, azt, amit minden zsidó, akkor, azon a szép őszön, amikor Lakiteleken végre berobbant a rendszerváltás motorja, nekem, aki sose kérkedtem a zsidósággal, aki kereszténynek születtem, és úgy varrták a mellemre a sárga csillagot, hogy még a zsidó közösség akolmelegét sem érezhettem soha. Azaz, álljunk meg egy pillanatra. Ez így nem pontos.

Pályatárs, művész kolléga részéről akkor kaptam meg először zsidóként a beosztásomat. Ebben az országban, mely *nekem hazám*. Még ha *fagyos lehellet s hullaszag száll itt minden virág felett* – akkor is. De a civil életben azért többször is megkaptam már. Egyik eset a sok közül: úgy az ötvenes és hatvanas évek fordulóján történt, amikor, éppen az ötvenhatos élményeim alapján, nagyon hittem az asszimilációban, hiszen akkor, én úgy éltem meg, az egész ország egyet akart zsidóstul, cigányostul, mindenesül, amikor azt skandáltuk az utcai tüntetéseken, hogy AKI MAGYAR, VELÜNK TART: amiből számomra egyértelműen következett, hogy *aki velünk tart, az magyar*. Okos és nagy formátumú iparos ember volt ez a beszélgetőpartnerem, asztalosmester. Már nem él. Nevet nem írok utódai iránt érzett tapintatból. Kis műhelyében dolgoztunk, én segítettem neki, és közben szó esett erről, arról, Trianonról, Erdélyről. Megegyeztünk abban, hogy gyalázatos igazságtalanság érte a magyarságot: az első világháború minden bűnéért szinte egyedül kellett elvinnünk a balhét, és erre a második világháború, sajnos, rátette a pecsétet. Én Németh Lászlóra (akit, talán már kiderült, különöseb-

ben nem kedvelek), és József Attilára hivatkoztam (aki viszont a mai napig is szentírás nekem). Azt próbáltam megmagyarázni, hogy az irredenta gondolat végképp időszerűtlen; a szovjet iga alatt nyögő kelet-európai népeknek össze kellene fogniuk. Németh László is hangoztatta, nem is egy helyen, hogy a Duna menti népek egymás történelmi tejesvérei. És József Attilát citáltam: *Én dolgozni akarok. Elegendő harc, hogy a múltat be kell val-lani. Meg azt is, hogy a harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

No kaptam is a pofámra. Hogy: hát persze. Én nem értem meg a magyar lelket meg a székely lelket, hogyan is érthetném. Nekem nem fájnak Erdély havasai, zúgó erdői, csillogó bércei. Hogy nekem nem fáj?! Már hogyné fájna! Már hogyné érteném! Értem én nagyon is, de a realitásokkal is számolni kell, meg a régi magyar uralkodó osztály sem teljesen ártatlan, meg... Aztán bennem rekedt a szó. Egyszerre rájöttem, én naiv marha, hogy hiába hűtöm itt a szám. Nem az a kérdés, mit mondok, hanem, hogy én mondom. Hogy egy zsidó mondja. Akitől nem is lehet elvárni, hogy a magyar lelket megértse. Mert idegenlelkű. Mert nem adhat mást, csak mi lényege. És ebben az volt a fájdalmas, hogy ez olyan ember szájából hangzott el, akit én éppen politikai tisztességéért becsültem nagyra mint antifasisztát és antibolsevistát. Aki 1944-ben zsidókat bújtatott. Hát ilyen mélyek a gyökerek...?

A tahó hungarista meg neonyilas bunkó direktben zsidózik, rendben van. De az okos urak, akik súgnak a csürhének, már finom eufémizmussal fejezik ki magukat; **idegenlelkű**, mondják, amin mindenki azt ért, amit akar, és nekem éppen ettől nyílik ki a zsebemben a bicska, mert sajnos tudom, magamról, hogy Kőbányai Jánosnak igaza volt, amikor azt írta egyik cikkében, hogy a magyar zsidó viszonya a magyarságához csak a szerelmes süket és vak szenvedélyéhez hasonlítható. Szóval ki az idegenlelkű itt!? Kiss József és Pap Károly, és az ezerszer drága Radnóti Miklós és Sárközi György, a nagy szervező, aki a népieket akarta az urbánusokkal összebékíteni, idegenlelkű Szerb Antal és Gelléri Andor Endre és Vas István és Déry és...? Nem folytatom. Fölösleges. Tudniillik tényleg senkitől sem lehet számon kérni azt, ami belőle eleve hiányzik.

Az előítélet ugyanis hiánybetegség. A *másik* ismeretének teljes hiánya. Az empátia kóros hiánya. És nem a racionális érvelés a gyógyszere.

Egy igen jó nevű újságíró mondta nekem egyik tárcám olvastán, hogy látod, látod, minél jobboldalibbak lesznek ezek, mi annál inkább balra toló-dunk. Hitted volna? Nem, nem hittem volna, igaz. És minél inkább elszabadul itt a nyílt antiszemitizmus, annál nagyobb zsidó leszek én. És nemcsak én. Kívülem még elég sokan. Ezt se hittem volna. Ha hívő lennék, mint M. L., azt mondanám, hogy Isten azért küldte ide újra az antiszemitéit, hogy Európa legnagyobb és legasszimiláltabb zsidó diaszpórájában fölébressze és megerősítse a zsidó identitástudatot. De hát nem vagyok hívő.

Lenne azért néhány dolog, amiket most, ötven évvel a Holocaust után, nem ártana az új és régi antiszemitéknak megfontolniuk. A Harmadik Birodalom nincs többé. És nincsenek Európában lágerek, se gázkamrák, se krematóriumok. És az Igazak ivadéka sincs többé. Az a zsidóság, amelyet ellenállás nélkül lehetett a vágóhídra hajtani, ma már nem létezik. A mai zsidóság már meg tudja és meg is fogja védeni az övéit és magát.

A bátor egyszer hal meg, a gyáva ezerszer, mondta nekem egy hetvenhat éves, zsidó férfi Izraelben.

És ha már meg kell halni, egyáltalán nem mindegy, miképp hal meg az ember.